

Hoe de abdij van Averbode haar grootste domein, Sterksel, verwierf en bestendigde (12de-13de eeuw)

De vroegste geschiedenis van de abdij van Averbode heeft nog weinig aandacht gekregen. Besteedden wij in een eerdere bijdrage reeds aandacht aan het bezittingencomplex van deze abdij¹⁾, over de details van de goederenverwerving tastten we nog in het duister. Als case-study wil ik daarom nagaan hoe Averbode haar grootste domein, Sterksel, verwierf²⁾. Dit domein valt niet alleen op door haar omvang, maar ook door de eigenaardige wijze, waarop de abdij het in handen kreeg. De abdij verwierf dit domein van een lokale grondheer via een voorname Luikse kanunnik en wel via een constructie, waarin de abdij het domein aanvankelijk van de kanunnik pachtte. Wij zullen daarom de achtergronden van de transacties rond Sterksel moeten toelichten: wat was de relatie tussen de lokale heer, de heer van Heeze, het (Luikse) kapittel van Lambertus en de (Luikse) abdij van Averbode? De nummering en datering der oorkonden, waarop ik mij baseer, verwijzen naar het *Oorkondenboek van Noord-Brabant*³⁾.

1. Het eerste begin: 1172 of 1197?

Met betrekking tot de verwerving van het domein Sterksel door de abdij Averbode zijn verschillende oorkonden overgeleverd. Volgens de traditionele overlevering kocht Averbode in 1172 het domein Sterksel van de heer van het naburige Heeze om het daarna ongestoord tot aan 1798 te bezitten. De feitelijke overdracht verliep echter tamelijk merkwaardig en is te volgen door middel van drie oorkonden. Nr. 68 (dd. 1172) is een valse oorkonde; nr. 87 en nr. 88 (ca. 1196/98) zijn niet vals.

¹⁾ P.J.V. Dekkers: Bezitsverwerving door de abdij van Averbode in de middeleeuwen, in: *Analecta Praemonstratensia* 71 (1995) 312-339.

²⁾ Sterksel: Nederland, provincie Noord-Brabant, gemeente Maarheeze; grenst aan de gemeenten Heeze, Leende en Someren.

³⁾ H.P.H. Camps: *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. I, De Meierij van 's-Hertogenbosch (met de heerlijkheid Gemert)*. 's-Gravenhage 1979.

Nr. 87 beoorkondt de verkoop van het allodium Sterksel door Herbert, heer van Heeze, aan Otto, aartsdiaken van Luik. Nr. 88 beoorkondt de verpachting van Sterksel door Otto aan de abdij van Averbode.

De eerste oorkonde betreffende Sterksel is gedateerd “1172”, maar dit is volgens de uitgever H. Camps een falsum, omdat ze is geschreven door dezelfde hand van de hertogelijke kanselarij, die een oorkonde van hertog Hendrik van mei 1220 schreef⁴). De reden voor de vervaardiging van dit falsum was deze ene bijzin, die daarin was vervat: “... waarbij wij voor ons of voor onze opvolgers in het geheel geen rechten voorbehouden, hetzij in de voogdij of pachten of door wat andere diensten ook”⁵). W. Steurs heeft hier reeds eerder de aandacht op gevestigd⁶). Hiermee werd de heer van Heeze de voogdij over Sterksel ontzegd. In de oorkonde van mei 1220 eiste de hertog juist de voogdij van Sterksel voor zich op. De vervalsing moet gebeurd zijn in samenwerking met de religieuzen van Averbode, voor wie de oorkonde was bestemd, want alleen zij hadden de macht de voogdij over Sterksel over te dragen en zij beschikten over de relevante informatie. Bovendien hadden zij hier belang bij, zoals nog zal blijken.

Men heeft toen twee chirografen gefabriceerd, waarbij opvalt dat het twee linkerhelften zijn. Men beschikte ook over twee zegels van Herbert, heer van Heeze, die eraan zijn gehangen⁷). Mogelijk hebben de vervalsers deze zegels van andere oorkonden geplukt: van de ene chirograaf hangt het zegel aan een zijden streng, van de andere hing het verdwenen zegel aan een perkamenten staart. Herbert wordt hier ook “*Dei gratia*” heer van Heeze genoemd, wat volgens Camps op invloed van de hertogelijke kanselarij wijst. De oorkonde is toen geantedateerd op “1172” en is tot 1979 nooit als een falsum gezien en zelfs al in 1263 als echt gevidimeerd⁸). Een alternatieve verklaring voor dit falsum is die van een “*faux materiel*”. Daarbij moet het huis Heeze hebben meegewerkt aan de vervaardiging en zich dus akkoord hebben verklaard met de strekking ervan door het zegel van Herbert uit te lenen. Dit is echter

⁴) Camps 1979 [noot 3] nr. 68.

⁵) Camps 1979 [noot 3] nr. 68: “nobis sive successoribus nostris vel in advocatia vel precaria vel aliis servitiis quibuscumque nichil iuris penitus reservato”.

⁶) W. Steurs: La région entre Dommel et Peel (Brabant septentrional). Peuplement rural, géographie politique et création de villes 1200-1400 environ, in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 60 (1982) 799-800.

⁷) Camps 1979 [noot 3] nr. 68; Steurs 1982 [noot 6] 799-800.

⁸) Camps 1979 [noot 3] nr. 287.

niet waarschijnlijk. De vraag blijft, waarom de oorkonde juist op "1172" is geantedateerd. Wij komen daar zo nog over te spreken.

De inhoud van dit falsum (nr. 68) is eigenlijk grotendeels onverdacht. De getuigenlijst lijkt te kloppen; de namen komen wij ook elders tegen. Er is daarom geen reden om te twifelen aan de mededeling van deze getuigen. In dit falsum staan de getuigen, die wij in nr. 87, de echte oorkonde van de overdracht, zo node missen. De getuigen zijn allen vrienden van Herbert, die hierin zijn allodium Sterksel van de hand deed. In nr. 88 zijn de meeste getuigen gelieerd aan aartsdiaken Otto, van welke oorkonde nr. 68 de tegenhanger is. Alexander, decanus van Woensel, vervult een spilfunctie, doordat hij zowel in de getuigenlijst van de (valse) oorkonde van Herbert van Heeze (nr. 68) als in die van aartsdiaken Otto (nr. 88) voorkomt; in nr. 68 getuigt hij zelfs samen met zijn zoon. De andere mannen zijn verwanten, leenman of dienstmannen van Herbert.

We zullen bij de bespreking van de oorkonden van 1196/98 zien dat de rechtshandeling — de verkoop van het allodium Sterksel door Herbert van Heeze aan aartsdiaken Otto ten behoeve van de abdij van Averbode — omstreeks 1197 moet hebben plaatsgehad. Maar het feit dat dit falsum de rechtshandeling precies 25 jaar eerder plaatst dan de echte oorkonde (nr. 87) geeft te denken. Door de rechtshandeling met het ronde getal van 25 jaar te vervroegen werd ze op het moment van de vermoedelijke valsing in 1220 (zie hierna) in plaats van 23 jaar 48 jaar oud. Dit was van belang voor de abdij omdat volgens de *praescriptio longissimi temporis* uit het kanoniek recht 40 jaar de termijn was, waarop aanspraken op schenkingen aan kerkelijke instellingen kwamen te vervallen⁹⁾. Wanneer de abdij dus de rechtshandeling antedateerde op "1172" had zij een steviger poot om op te staan, als ze zich moest verweren tegen aanspraken van de oude eigenaars. Het was in de middeleeuwen heel gewoon dat men zich na verwerving van onroerend goed moest verweren tegen aanspraken van de oude eigenaar of diens verwanten.

⁹⁾ P. Godding: *Comptes et longues prescriptions aux XIIe et XIIIe siècles*, principalement en Brabant, in: *Hommage au professeur Paul Bonenfant (1899-1965)*. Brussel 1965, 151-167. Voor het Romeins recht gold een termijn van 30 jaar. Deze termijn van 30 jaar was doorgaans ook van kracht als het ging om het bezit van kerken. Bij bezit van kloosters was de termijn 40 jaar, zoals nog eens werd vastgesteld door een bul van paus Alexander III (1159-1181). Dit decreet vond zeer snel ingang in deze streek, zoals blijkt uit een bul van paus Alexander uit 1179 voor de Sint-Michielsabdij in Antwerpen, norbertijnenabdij en moederabdij van Averbode. P.J. Goetschalckx: *Oorkondenboek der Witheerenabdij van S.-Michiels te Antwerpen. I*. Ekeren-Donk 1909, 48.

Voor de rechtshandeling zelf maakt deze geantedateerde vervalsing geen verschil, omdat de dispositio van het falsum inhoudelijk gelijk is aan de oorkonde van circa 1197, alleen is ze breedvoeriger gesteld. De rechtshandeling van deze oorkonde zullen wij later bespreken. Hier zullen wij ons beperken tot die elementen, die niet in de oorkonde van circa 1197 voorkomen, maar die wel als echt kunnen worden beschouwd. De getuigenlijst hebben wij reeds besproken. Een ander nieuw en interessant element is de locatio: de rechtshandeling zou in "*Hexele in curia conversorum*" hebben plaatsgehad, dat is in Eksel¹⁰). In Eksel stond toen een uithof, waar conversen van de premonstratenzer abdij Floreffe woonden en werkten¹¹). Het ligt precies halverwege Heeze en Averbode, in het aartsdiakonaat Kempenland, naast Hechtel. De centrale ligging van Eksel is vermoedelijk de reden dat de transactie niet in Heeze, Luik of Averbode plaatsvond.

2. Het echte begin

Omstreeks 1197 — aldus Camps¹²) — verkocht Herbert, heer van Heeze, zijn allodium Sterksel aan Otto, aartsdiaken van Luik, ten behoeve van de abdij van Averbode. Aldus liet Herbert een oorkonde van de verkoop opmaken. Vooral Otto had belang bij deze oorkonde als een bewijsmiddel van zijn eigendomsrecht. De oorkonde valt op door haar beknoptheid en dat zou kunnen wijzen op een Luikse kanselarij-uit-

¹⁰) M. Gysseling: *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (voor 1226)*. z.p. 1960, 309. In de tweede chirograaf (A2: Archief Abdij van Averbode [= AAA], I, charter 29) van nr. 68 dd. <1172> staat volgens Camps Hedele, maar volgens Gysseling staat er in A1 (AAA, I, charter 28) *Hexele* en in A2 *Hexele*. Eksel wordt eerder genoemd in 1153 als *Hecsele*. De suggestie van H. Janssens (H. Janssens: *De premonstratenzer abdij van Averbode, ontstaan en vroegste ontwikkeling (1134-1190)*. onuitgegeven licentiaatsthesis Katholieke Universiteit Leuven 1988, 116) als zou *Hexele* op Hechtel duiden, waar Averbode enige allodia bezat, is dus onjuist. Integendeel, hieruit blijkt dat Averbode toen nog geen uithof op haar allodia in Hechtel had, anders was de overeenkomst daar wel gesloten. De curia van Floreffe lag in het huidige gehucht Winner, nu Op de Hoeve te Overpelt. J. Molemans: *Bijdrage tot de bewonings- en ontginningsgeschiedenis van de Limburgse Kempen, voornamelijk in het licht van de namenvoorraad*, in: *Naamkunde* 5 (1973) 317.

¹¹) De abdij Floreffe bezat de priorij van Postel, waar Herbert eerder mee te maken had gehad. Camps 1979 [noot 3] nr. 69.

¹²) Voor de datering van Camps nr. 87 zie de toelichting bij Camps 1979 [noot 3] nr. 88.

vaardiging. Volgens G. Despy hadden de oorkonden van de Luikse bisschoppen een sober dictamen: kanselarijwerk was kort en niet plechtig, terwijl de destinataris-dictamens meestal wel lang en plechtig waren¹³).

Bij deze oorkonde rijzen direkt enige vragen. Waarom verkocht Herbert Sterksel aan het bisdom Luik? Waarom verkócht hij het, waarom juist aan aartsdiaken Otto en waarom ten behoeve van de abdij van Averbode? Deze vragen zullen ons hier bezighouden. Laten wij eerst de oorkonde eens nader bezien; volgens Camps is ze onverdacht. Het betreft hier een bewijsoorkonde van een verleden rechtshandeling; de dispositio is daarom in de voltooide tijd gesteld. Nr. 88 is nauwkeurig te dateren op 1196/98 vanwege de getuigenlijst; nr. 87 is dat niet. De getuigen voor de rechtshandeling van nr. 87 moeten wij zoeken in het falsum dat hiervan is opgemaakt, nr. 68 (zie hiervoor). De getuigen in nr. 88 zijn allen gelieerd aan aartsdiaken Otto, met uitzondering mischien van de abt van Park, die getuigde voor de abt van de abdij Averbode. Alexander, decanus van Woensel, was ambtshalve verbonden aan het aartsdekenaat Kempenland, dat vigeerde onder Otto. De anderen (magister Reinerus, Iohannes de Mere, Cono de Dilsene en Eustachius de Lon) waren vermoedelijk verbonden aan het Lambertuskapittel in Luik, waar Otto kanunnik was. Er is een nauw verband tussen beide oorkonden¹⁴). Nr. 88 behelst namelijk een nadere beschikking door Otto van het domein dat hij zoëven verworven had. Daarom moeten ze wel min of meer gelijktijdig zijn opgemaakt.

2.1. *De verkoop van het allodium Sterksel door de heer van Heeze aan aartsdiaken Otto ten gunste van de abdij van Averbode*

Otto, waar het hier om gaat, was Otto van Valkenburg, aartsdiaken van Kempenland, en dus de meest voor de hand liggende persoon waarmee de heer van Heeze te maken kreeg, als hij zaken wilde doen met het bisdom Luik¹⁵). Herbert verkocht Sterksel aan aartsdiaken Otto. Vervol-

¹³) Janssens 1988 [noot 10] 8.

¹⁴) Camps 1979 [noot 3] toelichting bij nr. 88.

¹⁵) Anderzijds wijst het voorkomen van Alexander, decanus van Woensel, in de getuigenlijst van de oorkonde van Herbert van Heeze erop dat hij de contactpersoon was tussen Herbert en Otto. Volgens G. van Synghel, bewerkster van het Oorkondenboek Noord-Brabant, waren er twee Luikse aartsdiakens met de naam Otto, de ene was actief van 1171 tot 1182 de tweede van 1193 tot 1197. Deze constructie is mij echter te gekunsteld. A.J.A. Bijsterveld: Alphen van Echternachs domein tot Bredase heerlijkheid, 1175-1312 I, in: *Jaarboek van de geschied- en oudheidkundige kring van stad en land van Breda De Oranjeboom* 43 (1990) 103, n. 31.

gens droeg Herbert op aandringen van Otto (*"ad instantiam"*) het allodium over aan abt en konvent van Averbode. Herbert had het allodium Sterksel vrij overgedragen aan de abdij en er geheel afstand van gedaan: *"libere reportavi, werpivi et effestucavi"* (nr. 87). Hij kon er dus geen enkele aanspraak meer op doen gelden. Waaruit bestond dit allodium? Herbert verkocht Sterksel *"met al zijn toebehoren en wel van het grenspunt, dat in het gemeen Scorken genoemd wordt, tot aan Honrebom en vanaf Honrebom tot aan Hogeten ten rade en vandaar weer naar Scorken, zoals de rivier het verdeelt"*¹⁶). Het is duidelijk dat dit allodium toen meer was dan alleen een lap grond; er hoorde nog iets bij (zie hierna). Wij merken op dat de aartsdiaken hier zelfstandig handelde, zonder verwijzing naar het bisdom of het domkapittel. De aartsdiaken was ambtshalve lid van het Sint-Lambertuskapittel, het domkapittel van Luik. De aartsdiaken trad bij deze rechtshandeling echter op als particulier en had — naar wij mogen aannemen — Herbert met de abdij van Averbode in kontakt gebracht.

Wat was er gebeurd? Herbert had zijn allodium overgedragen aan de abdij van Averbode en Otto van Valkenburg heeft het betaald. Daardoor verplichtte de abdij zich natuurlijk aan Otto. Otto vaardigde vervolgens een oorkonde uit, waarin hij de voorwaarden opsomde, waaronder hij Sterksel overdroeg aan Averbode (nr. 88). Deze oorkonde heeft de vorm van een chirograaf, waarvan de ene helft, die bestemd was voor de abdij van Averbode, nog over is. De chirograaf werd vervolgens — geheel overbodig — door de partijen bezegeld. Otto vertelt dat hij Sterksel *"vrij van alle erfgenamen en plechtig gekocht heeft"*¹⁷). Otto handelde in nr. 87 als particulier en dit wordt bevestigd in nr. 88, waarin Otto zegt dat hij Sterksel aan Averbode heeft gegeven tot heil van zijn ziel en die van zijn ouders en zijn broers. Hieruit blijkt Otto's bedoeling met Sterksel: het moest na zijn dood dienen als een soort "dodenoffer", waarmee hij de gebeden kocht van de kanunniken van Averbode, die zij zouden plengen ten behoeve van zijn zieleheil.

De situatie wordt nu duidelijker: Otto wilde graag een domein kopen om gedurende zijn leven te voorzien in zijn onderhoud en daarna in zijn

¹⁶) Camps 1979 [noot 3] nr. 68: *"Sterkesele cum suis attinentiis, a termino videlicet qui dicitur vulgo Scorken usque Honrebom et de Honrebom usque Hogeten ad rotam et abhinc iterum usque Scorken amne dividente"*. Het falsum dd. <1172> (nr. 68) noemt dezelfde termina, maar in een andere volgorde.

¹⁷) Camps 1979 [noot 3] nr. 88: *"... ab omnibus heredibus libere et sollempniter comparavi ..."*.

zieleheil en Herbert wilde Sterksel verkopen. Misschien is hij daarom wel eigener beweging naar de heer van Heeze toegestapt. Zo toevallig kon de keuze van Sterksel immers niet geweest zijn, aangezien het hier ging om een ontginning in de marge van een oud domein van Sint-Lambertus en aangezien Otto kanunnik was van dit kapittel¹⁸). Sint-Lambertus had hier nog claims lopen op grond en mensen. Maar waarom zou Herbert Sterksel willen verkopen? Zat hij toen wellicht op zwart zaad?

Het lag het meest voor de hand dat Herbert Sterksel aan Otto verkocht en overdroeg en dat Otto vervolgens Sterksel overdroeg of in leen gaf aan Averbode. Maar de werkelijke gang van zaken was anders en kennelijk het meest adequaat onder de gegeven omstandigheden. Welke waren dus die omstandigheden? Herbert had volgens Otto Sterksel "*ab omnibus heredibus libere*", overgedragen aan de abdij. Er is echter geen sprake van toestemming van Herberts erfgenamen voor deze overdracht. Als "*Erbewart*" mocht Herbert volgens het geldende recht alleen in noodgevallen tot vervreemding van erfgoed overgaan. Dit erfgoed hoorde immers aan de familie en afwezige erfgenamen, om wat voor reden ook afwezig, konden later de overdracht bestrijden, evenals minderjarige zonen later op hun toestemming terug konden komen¹⁹). Otto had het echter zo geregeld dat Herbert het domein Sterksel zelf overdroeg aan de abdij Averbode. Door een dergelijke mortificatie was het goed onbereikbaar voor hem of voor zijn nakomelingen ("*in perpetuum allodialiter possideant*"); het was makkelijker om een weggeschonken goed van particulieren terug te krijgen dan van de

¹⁸) De heren van Heeze zijn groot geworden als ontginners in de marge van het domein Leende, dat oorspronkelijk aan het domkapittel behoorde. Ik heb deze materie uitgebreid behandeld in hoofdstuk 6 van mijn doctoraalscriptie. P.J.V. Dekkers: *Sterksel 1197-1653. Een domein van de abdij van Averbode in de volle en late middeleeuwen*. Amsterdam 1994.

¹⁹) A. Erler en E. Kaufmann (ed.): *Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte I*. Berlin 1971: de lemmata Erbenwarerecht; Beispruchsrecht; Erbenlaub; Hausgut; Nöherecht. J.P. Monté Verloren en J.E. Spruit: *Hoofdpijnen uit de ontwikkeling der rechterlijke organisatie in de Noordelijke Nederlanden tot de Bataafse omwenteling*. Deventer 1982, 93-94; R. Weemaes: *Les actes privés en Belgique depuis le Xe jusqu'au commencement du XIIIe siècle*, in: *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique* 34 (1908) 310-313. Zie ook F. Theuws: *Landed property and manorial organisation in Northern Austrasia: some considerations and a case study*, in: N. Roymans en F. Theuws (ed.): *Images of the past. Studies on ancient societies in Northwestern Europe*. Amsterdam 1991, 308, 316. De semi-publieke status van het geestelijk bezit verklaart mogelijk waarom er zoveel oorkonden werden opgemaakt bij schenkingen aan geestelijke instellingen.

Kerk²⁰⁾. Daarom wilde Otto ook niet dat Herbert Sterksel overdroeg aan hemzelf, omdat hij hier immers als privé-persoon en niet als kerkelijk functionaris handelde. Deze constructie is daar dus nog eens een bevestiging van. Doordat Herbert Sterksel als allodium overdroeg was het eigendomsrecht van Averbode ten volle gewaarborgd. Bij Herberts opvolging in 1220 moest de toestemming voor deze transactie inderdaad nog verkregen worden van zijn erfgenaam (zie hierna). De verkoop van Sterksel was in het huis Heeze kennelijk een heikele kwestie geweest.

Otto gaf het domein Sterksel vervolgens in bruikleen aan de abdij van Averbode, die hem hieruit van een bepaalde opbrengst moest voorzien. Het betreft hier een kontrakt voor deelpacht, dit wil zeggen tijdspacht voor de helft van de opbrengst. De helft van de opbrengst van de vee-teelt en een kwart van de akkerbouw op het domein Sterksel zou aan Otto toekomen²¹⁾. Deelpacht impliceerde doorgaans dat de verpachter ook iets inbracht; de helft van de opbrengst is namelijk een hoge prijs om te betalen²²⁾. Deze inbreng was dat Otto het eigendom over Sterksel na zijn dood overdroeg aan de abdij. Het feit dat het hier een chirograaf betreft, bevestigt dat het om een pachtkontrakt gaat: chirografen waren een gebruikelijke oorkondevorm voor een kontrakt. Daarmee is deze oorkonde één der vroegste pachtcontracten zonder meer; pachtcontracten uit de twaalfde eeuw zijn zeldzaam²³⁾. Otto stelde de hoeveelheid vast, die hij uit Sterksel wenste te ontvangen en bovendien enige randvoorwaarden, waaraan de omvang van dit domein minimaal moest voldoen, wilde hij er zijn pachtsom uit kunnen ontvangen.

²⁰⁾ Mondelinge mededeling prof.dr. P.H.D. Leupen. Vergelijk ook, helaas zonder bronvermelding, F.L. Ganshof (Grondbezit en gronduitbating tijdens de vroege middeleeuwen in het Noorden van het Frankische Rijk, in: *Brabants Heem* 6 (1954) 10): "Zolang een domein niet in een kerkelijk patrimonium of in koninklijk bezit was geraakt, kon het bij erfenissen of zelfs bij vervreemding onder levenden verdeeld worden". L. Genicot: *L'économie rurale Namuroise au bas moyen age (1199-1429). I: La seigneurie foncière*. Leuven 1943, 68, stelt dat de *ecclesiastica libertas* eiste dat de kerk alleen vrije goederen bezat, dus onbereikbaar voor erfgenamen van de vorige eigenaar.

²¹⁾ Camps 1979 [noot 3] nr. 88: "quorum usus fructus medietatem supradicta ecclesia perciperet, reliqua vero medietas usibus nostris deputaretur".

²²⁾ H.P.H. Jansen: *Landbouw pacht in Brabant in de veertiende en vijftiende eeuw*. Assen 1955, 3-4; F. Daelemans: Peiling naar de evolutie van de landbouw te Grimbergen aan de hand van enkele pachtcontracten (13de-18de eeuw), in: *Eigen Schoon en De Brabander* 54 (1971) 409.

²³⁾ B. Slicher van Bath: *De agrarische geschiedenis van West-Europa 500-1850*. Utrecht 1960-1987, 166. Het volgende pachtcontract in Camps 1979 [noot 3] komt eerst voor in 1289, als de tempeliers hun goederen te Rixtel verpachten aan een poorter van Den Bosch (nr. 439).

Welke waren die randvoorwaarden precies? Otto somt ze in zijn oorkonde op²⁴). De abdij moest op Sterksel 150 drachtige schapen houden, 14 melkkoeien en 15 bijenkorven. Otto stelde nadrukkelijk dat wanneer er vee zou sterven, de abdij dit uit haar eigen ("gemeen") vee weer moest aanvullen²⁵). De investeringen en het bedrijfsrisico waren dus voor de abdij, en daarmee was Sterksel voor Otto een tamelijk veilige investering. Daarnaast mocht de abdij op Sterksel ook méér vee plaatsen, tot een getal van 200 schapen en 30 koeien bovenop de genoemde aantallen. Otto zou geen recht doen gelden op de opbrengst van dit extra vee. Dit maximum wilde Otto zekerheidshalve in dit kontrakt opnemen, omdat bij overbegrazing het rendement zienderogen zou dalen en daarmee Otto's relatieve aandeel in de opbrengst.

Bovendien werden de "*fratres*" van de abdij verplicht in Sterksel de landbouw te (laten) beoefenen, en van de opbrengst daarvan zou Otto gedurende zijn leven de vierde garve ("*quartum manipulum*") krijgen, dus 25%. Dit was een gebruikelijke pachtsom en bij deelpacht was het — met name in deze tijd — ook gebruikelijk dat de som in natura werd voldaan²⁶). Er heerste juist in de jaren 1196-1197 een grote hongersnood in deze streek²⁷). Deze hongersnood kan heel goed een rol gespeeld hebben bij Otto's besluit. Het was namelijk niet ongebruikelijk dat het bisdom Luik voedsel uitdeelde in tijden van hongersnood²⁸). Als aartsdiaken zal Otto zeker zijn steentje hebben bijgedragen. Dit kan hem ertoe hebben aangezet de minimum omvang van het domein Sterksel ruim te bemeten. Als kanunnik van het domkapittel van Luik hield Otto er rekening mee dat hij tot bisschop gekozen kon worden. In dat geval zou het hof van Sterksel ("*predicta curte*"), opstallen zowel als opbrengsten ("*tam in substantia quam in proventibus*"), nog tijdens Otto's leven onherroepelijk in handen van Averbode komen. Na Otto's dood zou dit zonder meer het geval zijn.

²⁴) Het valt op dat al deze plichten in de voltooide tijd zijn gesteld, terwijl je toch eerder de toekomstige tijd zou verwachten. Men zou haast gaan denken dat verticale strepen door Camps ten onrechte voor er-abbreviaturen zijn aangezien; in dat geval zou alles wel in de futurum staan.

²⁵) Camps 1979 [noot 3] nr. 88: "Hoc etiam subintellecto ut in locis demortuorum capitum totidem ex communi fetu reponantur".

²⁶) Slicher van Bath 1960-1987 [noot 23] 165.

²⁷) H. Van Werveke: De middeleeuwse hongersnood, in: *Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren* 29 (1967) 7-8.

²⁸) Werveke 1967 [noot 27] 14.

Deze toevoeging "*sive ad episcopatum promotis*" is omineuzer dan ze lijkt. Toen namelijk in 1195 Albert van Cuijk na veel geharrewar eindelijk door de paus als bisschop van Luik was bevestigd, werd hij op de thuisreis door ziekte gevelde en moest te Cîteaux het bed houden. Vervolgens werd het gerucht verspreid van Alberts dood en het kapittel koos daarop onze Otto van Valkenburg — broer van Gozewijn, heer van Valkenburg — tot bisschop. Otto had destijds de verkiezing van Albert gesteund. Toen Otto in december 1195 Albert in Worms levend en wel aantrof, moest hij zich terugtrekken²⁹). Sterksel was Otto's privé-bezit en niet het bezit van het aartsdiakonaat of van het bisdom. De regeling die Otto trof voor het geval hij bisschop zou worden, wijst daar nog eens op. Na Otto's dood werd de abdij definitief eigenaar van het allodium Sterksel. Toen kreeg de abdij oorkonde nr. 87 in bezit. Deze oorkonde was namelijk het bewijs van Otto's eigendomsrechten in Sterksel.

Uit dit alles blijkt wel dat Otto Sterksel gekocht had om gedurende zijn leven hem te onderhouden als een persoonlijk domein en na zijn leven te dienen voor zijn zieleheil. Hij gaf het domein daartoe in pacht aan Averbode, in die zin dat het na zijn dood aan de abdij zou vervallen. In het necrologium van de abdij komen wij alleen een Otto tegen (13 juli), maar onzeker is of daarmee Otto van Valkenburg bedoeld is³⁰). Toch was het de bedoeling dat men in Averbode zou bidden voor Otto's zieleheil en voor dat van zijn familie.

2.2. Wat hield het allodium Sterksel omstreeks 1197 in?

De oorkonden spreken slechts van het allodium Sterksel, maar daarmee weten wij nog niet wat dat allodium inhield. Sloeg het alleen op de grond of hoorden daar nog andere rechten bij? De term "*allodium*" zegt ons niet alleen iets over Sterksel, maar ook over de oorsprong van het huis Heeze dat hier dus allodiale rechten bezat. Allodium sloeg altijd op onroerend goed en op de personen, die daarop verbleven. Daarover had de allodist onbeperkte bevoegdheden, als een vorst in zijn eigen, kleine rijk. Dientengevolge kon de allodist openbaar en rechterlijk gezag uitoefenen op de inwoners van zijn allodium. Deze rechten waren bovendien door niemand verleend, maar bezat de allodist op eigen gezag. Het allo-

²⁹) G. Smets: *Henri I, duc de Brabant 1190-1235*. Brussel 1908, 75.

³⁰) G. Slechten: *Necrologium Monasterii S. Mariae Sanctique Joannis Baptistae in Averbode Ordinis Praemonstratensis*, in *Analecta Praemonstratensia* 57 (1981) fasc. 1-2, 203 in afz. pag.

dium was altijd familiegebonden en wegschenking van het allodium behoefde daarom toestemming van de andere erfgenamen. De allodist was van huis uit vrij man en van adel³¹). De heren van Heeze waren dus vrij én van adel.

Hoe zag Sterksel er in 1197 uit? In nr. 87 is reeds sprake van “toebehoorten” en ook het formulier in de pertinentieformule van het falsum van <1172> “*terris cultis aut incultis*” moeten wij hier letterlijk opvatten. De vraag is echter of de “toebehoorten” van <1172> op een hoeve duiden. Vermoedelijk wel: als Otto eerst nog een hoeve op Sterksel had moeten vestigen zou hij — gezien het doel waarvoor hij het allodium kocht, namelijk voor zijn mondkost — Sterksel toch niet gekocht hebben. Het is bovendien duidelijk dat een curtis van een dergelijke omvang in 1197 uit een conglomeraat van gebouwen bestond, dat ouder was dan 25 jaar. In de oorkonde van 1196/98 (nr. 88) is trouwens al sprake van een “*curtis*”; toen stond er dus al een hof. Vandaar dat Otto sprak van zijn allodium “*in*” Sterksel, wijzend op de hoeve die daar stond³²). Enige regels verderop sprak Otto immers van “het hof voornoemd”. De minimum grootte van deze hoeve bedroeg 150 ooiën, 14 koeien en 15 bijenkorven. De broeders van Averbode zouden bovendien akkerbouw (laten) bedrijven (“*agriculturas fratres exercebunt*”). Het is niet waarschijnlijk dat broeders of conversen van Averbode hier zelf de hand aan de ploeg sloegen, want daar is geen spoor van te vinden.

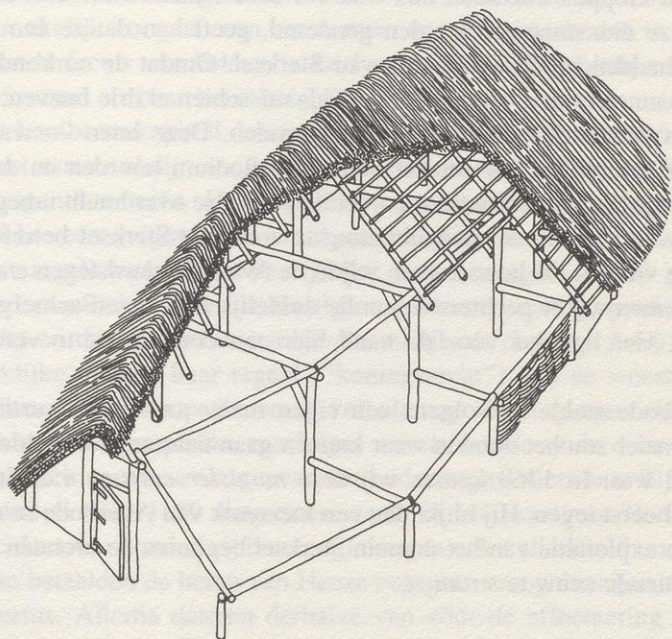
Er is eigenlijk nauwelijks materiaal uit deze tijd om dit domein te vergelijken met andere soortgelijke hoeven³⁴). F. Theuws is onder de indruk van de omvang van de Sterkselse curia in 1197. Ze was veel groter dan de gemiddelde Kempische hoeve uit de vijftiende eeuw³⁵). Archeologen hebben boerderijen uit de twaalfde eeuw opgegraven in het naburige Geldrop (zie afbeelding 1). De boerderijen die toen in Sterksel gestaan hebben waren maximaal 20 meter lang, waarvan de koeiestal zes meter mat, en maximaal elf meter breed. Deze boerderijen hadden een typische, opbollende bootvorm. Men vermoedt dat de koeien in de stal

³¹) G. Droege: Die rechtliche Stellung der Bauern in den Rheinlanden während des Mittelalters, in: W. Hirdt (ed.): *Der Bauer im Wandel der Zeit*. Bonn 1986, 66-68.

³²) Dit is lopend taalgebruik uit die tijd. Het gaat niet aan hieruit te verklaren dat met het allodium alleen de opstellen te Sterksel waren bedoeld; de omgrenzingen laten daarover geen misverstand.

³⁴) De vroegste pachtcontracten van de norbertijnenabdij van Grimbergen dateren van 1224 en 1298: Daelemans 1971 [noot 22] 411.

³⁵) A. Verhoeven en F. Theuws (red.): *Het Kempenproject 3. De middeleeuwen centraal*. Waalre 1989, 201.

Afbeelding 1: Reconstructie van een boerderij uit de twaalfde eeuw, zoals die is opgegraven in Geldrop³³⁾

tegenover elkaar stonden. Ofschoon in Sterksel nog niets is opgegraven, kan men op grond van de tot nog toe opgegraven boerderijen stellen dat er — bij een stalruimte van anderhalve meter per koe — maximaal acht koeien per boerderij konden worden gestald. Dit betekent dat er in 1197 in elk geval reeds twee boerderijen moeten hebben gestaan. De abdij kreeg verlof van Otto om er nog 30 koeien bij te plaatsen, wat betekent dat zij er nog vier boerderijen bij mocht bouwen. Toen lag dus reeds de blauwdruk gereed van de omvang, die Sterksel pas omstreeks 1400 zou aannemen, toen hier uiteindelijk vijf hoeven stonden.

De heer van Heeze had hier waarschijnlijk al een laathof gevestigd. Dan zijn de laten die genoemd worden in het falsum van <1172> — Henricus Scnepart, Bernardus Roust en Ywainus — vermoedelijk de eerste laten van Sterksel geweest. De rechtshandeling en de andere

³³⁾ Bron: J. Bazelmans en F. Theuws (ed.): *Tussen zes gehuchten. Laat-Romeinse en middeleeuwse bewoning van Geldrop-'t Zand*. Amsterdam 1990, 46.

getuigen kloppen allemaal, dus waarom deze namen niet? Het feit dat juist deze dienstmannen werden genoemd, geeft aan dat ze een direct belang hadden bij de overdracht van Sterksel. Omdat de oorkonde drie dienstmannen noemt, stonden er destijds misschien al drie hoeven, die al dan niet samen één bedrijfseenheid vormden. Deze laten — want dat waren zij: onvrijen, die tot het Sterksels allodium hoorden en daaraan zekere rechten konden ontlenen — zullen bij deze overdracht inbegrepen zijn geweest. Van conversenuitbating is voor wat Sterksel betreft geen spoor te vinden. De laten komen wij in de twaalfde eeuw tegen en vanaf 1375 komen wij er pachters tegen die duidelijk een “laten-achtergrond” hebben. Het ligt dus voor de hand hier een continuïteit te veronderstellen.

Averbode stelde vervolgens een eigen meier aan op de curtis. Een lokale meier zou het domein weer kunnen gaan naasten, zoals elders wel gebeurd was. In 1368 komen wij deze *magister curtium* van Sterksel voor het eerst tegen. Hij blijkt dan een kanunnik van Averbode te zijn³⁶). Over de exploitatie van het domein Sterksel beginnen de bronnen pas in de veertiende eeuw te stromen.

3. De aanspraken van het Lambertuskapittel op Sterksel

Toen Otto stierf vervielen zijn goederen niet aan het domkapittel, waarvan hij lid was geweest. Kanunniken behielden immers hun eigendomsrecht en Otto zal — gezien zijn stand — zeker een testament hebben opgemaakt, al dan niet schriftelijk. Zodoende lijkt het moeilijk te verklaren waarom in een oorkonde uit 1210 het kapittel afziet van ieder recht in het allodium van Sterksel, tegen een recognitiecijs van 1 penning, jaarlijks te voldoen op Sint-Lambertusdag. Dit lijkt immers in tegenspraak te zijn met wat Otto omstreeks 1197 beweerde: het hof met alles erop en eraan zou na zijn dood onvoorwaardelijk in Averbodes bezit komen. Het kapittel spreekt hier echter van alle rechten die zij kunnen hebben gehad in het allodium van Sterksel “*en in de daaraan grenzende goederen*”³⁷). Wat kan dit betekenen? We hebben gezien dat er misschien een discrepantie bestond tussen de uithof in Sterksel en het

³⁶) P. Lefèvre: La promotion d'Arnold de Tuldel comme abbé d'Averbode en 1368, in: *Mélanges Camille Borman*. Liège 1919, 159-161 (26-7-1368).

³⁷) Camps 1979 [noot 3] nr. 104: “... quicquid in allodio de Stercsele et bonis adiacentibus ... iuris habuimus ...”.

allodium Sterksel, dat groter was. Bovendien waren de heren van Heeze oorspronkelijk voogden van het domein van Sint-Lambertus in Leende. Een derde factor van belang is dat het domkapittel de abdij van Averbode formeel als haar bezit beschouwde³⁸⁾.

Het Lambertuskapittel droeg door deze oorkonde haar bodemregaal te Sterksel aan de abdij van Averbode over onder erkenning van haar primair eigendomsrecht. Het kapittel kon aanspraak maken op Sterksel omdat het een ontginning was uit woeste grond in het domein Leende. Na het regaliabesluit van de rijksdag van Roncaglia (1158) ging het kapittel van Sint-Lambertus als eigenaar van oud koningsgoed (*in casu* Leende) en dus als rechtsopvolger (namelijk als *dominus fundi*) van de koninklijke rechten haar regaal ("koningsrecht") van de woeste grond rond haar domeinen proberen te verhalen op de ontginners ervan. De ontginners, die ter plekke machtiger waren dan de oude domein-heer, trokken zich van deze claims van het bodemregaal niets aan. Zij hadden de grond al vóór 1150 ontgonnen, zoals in het geval van Herbert van Heeze. Daarom konden zij hun ontginningen ook "allodiaal" noemen en daarom betaalden de heren van Heeze ook geen recognitielijns aan Sint-Lambertus. Allodia dateren derhalve van vóór de effectuering van het wildernisbesluit van Roncaglia. Maar de abdij van Averbode — zelf eigendom van Sint-Lambertus — viel binnen het machtsbereik van het kapittel. De abdij moest de recognitielijns voor Sterksel wel betalen voor het regaal van de woeste grond van het domein, dat Sint-Lambertus oorspronkelijk in het naburige Leende had gehad. Tegelijk liet het kapittel de abdij fijntjes opdraaien voor de recognitie van Leende, dat als "aangrenzende goederen" werd aangemerkt.

Deze hypothese is het meest aannemelijk, temeer daar het domkapittel spreekt van "*wat voor recht ook wij daar kunnen hebben gehad*". Dit wijst toch op uitgebreide rechten die het in Sterksel en daarbuiten heeft bezeten. De vraag blijft echter waarom het kapittel deze pas in 1210 opeiste. Vermoedelijk omdat toen Otto net gestorven was en Averbode op dat moment voor het eerst in het volledige bezit van Sterksel kwam. Otto treedt omstreeks 1197 voor het laatst als aartsdiaken op, maar hij kan daarna nog best enige jaren geleefd hebben van zijn privé-bezit in Sterksel. Een andere reden waarom het kapittel mogelijk opeens haar rechten erkend wenste te zien, was dat de hertog van Brabant na 1203

³⁸⁾ S. Bormans, E. Schoolmeesters en E. Poncelet: *Cartulaire de l'église de Saint-Lambert de Liège*. Brussel 1893-1933, 456: 1155.

steeds meer macht ontwikkelde in de Kempen. De hertog kon zo op grond van het bodemregaal aanspraak gaan maken op jonge domeinen als Sterksel³⁹). Daarom was de recognitielijns aan Lambertus ook in het belang van de abdij van Averbode. Zij bleef zodoende verschoond van hertogelijke bemoeienis.

De actie van Sint-Lambertus past in het algemene streven in deze tijd van oorspronkelijke grondeigenaren om hun bezit weer onder controle te krijgen en het goederenbezit te reorganiseren⁴⁰). Het is typerend dat het kapittel tot 1318 de recognitielijns van Averbode bleef opeisen. In dat jaar stapte de provisor van Averbode naar de custos van Sint-Lambertus toe en kreeg te horen dat men niet meer wist of de abdij deze jaarlijns aan de custos moest betalen. Men was de oorsprong van de lijns toen kennelijk al helemaal vergeten⁴¹).

4. De tiend van Sterksel

De tiend was oorspronkelijk gereserveerd voor de parochiekerk, op grond van Lev. 27, 30-33; Num. 18, 21-32 en Deut. 14, 22-29. Reeds in Karolingische tijden was een tiende van de oogst binnen een kerspel bestemd voor de parochiekerk. Bij de oorspronkelijk diocesane parochiekerken gold een (Romeinse) vierdeling van de tienden: de bisschop, de pastoor, de caritas (de tafel van de H. Geest) en de kerkfabriek ontvingen elk een deel. Bij eigenkerken gold een (Germaanse) driedeling: 2/3 voor de eigenkerkheer en 1/3 voor de pastoor. De grote tiend behelsde 1/10 van de opbrengsten van graan, hout en grootvee; de kleine tiend sloeg op de opbrengsten van tuinbouw, pluimvee en zuivel⁴²).

In 1211 bleek Herbert van Heeze de tiend van Sterksel in bezit te hebben⁴³). Hoe kon dat gebeuren? Had hij omstreeks 1197 niet "*mijn alodium Sterksel mét zijn toebehoren*" aan Averbode overgedragen? Hoe konden de tienden daar dan buiten zijn gevallen? Dat kan alleen als die

³⁹) Vóór de invoering van het wildernisregaal door de rijksdag van Roncaglia in 1158, hoorden deze woestenijen bij de domeinen waar ze omheen lagen.

⁴⁰) A. Verhulst: Occupatiegeschiedenis en landbouweconomie in het Zuiden circa 1000-1300, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* 2. Haarlem 1982, 101.

⁴¹) AAA, I, reg. 2, fol. 198 r° - v°: "... ignorabat utrum dicta ecclesia Averbodiensis dicto custodi in dicto censu annuo teneatur vel non". Van 1310 tot en met 1317 had de abdij de lijns keurig betaald.

⁴²) Zehnt, in *Lexikon für Theologie und Kirche* 10. 1965, 1318-1321.

⁴³) Camps 1979 [noot 3] nr. 105.

tienden op dat moment niet tot zijn allodium op Sterksel behoorden. Herbert heeft de tienden dus na 1197 verworven. Bouwland was altijd tiendplichtig aan de parochiekerk en sinds de kerstening hoorde men altijd onder een bepaalde kerk. Tot in de elfde eeuw waren kerken in Taxandrië vermoedelijk zeldzaam⁴⁴). Voor 1197 hoorden Heeze en omstreken bij de Lambertusparochie van Leende. In de oorkonde van 1210 lijkt de Sterkselse tiend een novum te zijn: Herbert wilde haar helemaal hebben, maar Averbode verzette zich daartegen. Het feit dat Averbode zich nu “opeens” verzet tegen Herberts bezit van de tiend wijst op een nieuwe situatie. Omdat in deze oorkonde sprake is van een driedeling, mogen wij er van uit gaan dat de kerk van Heeze, waar de Sterkselse tiend voor bestemd was, Herberts eigenkerk was. Deze parochiekerk zal dus waarschijnlijk kort voor 1211 gebouwd zijn, zodat Herbert toen de tiend in de nieuwe parochie kon gaan opeisen⁴⁵). De Heezer kerk kreeg de patrocinia van Martinus en Agatha. Volgens Dom. de Jong wijst het patrocinium van Sint-Maarten op een eigenkerk⁴⁶).

De tiend moest betaald worden door iedereen die van de Heezer eigenkerk gebruik maakte. Sterksel hoorde echter als allodium van Averbode onder de “parochie Averbode”⁴⁷). Bovendien hadden de premonstratenzers in 1138 tiendvrijheid gekregen⁴⁸). Herbert eiste de tiend in Sterksel echter helemaal op — inclusief het derde deel voor zijn pastoor. Uiteindelijk werd er een compromis gesloten: het hof van Sterksel zou slechts 2/3 van de tiend hoeven te betalen. Daaruit blijkt dat Herbert in Sterksel toch nog gezag kon doen gelden, zij het dan als eigenkerkheer. Hiermee was Sterksel ondergebracht bij de parochie van Heeze en daarmee had Herbert als tiendheer Sterksel toch weer enigszins onder zijn gezag weten te plaatsen.

⁴⁴) Verhoeven/Theuws 1989 [noot 35] 103.

⁴⁵) Dit wordt bevestigd door de opgravingen, die de plaatselijke Heemkundekring in 1991 onder begeleiding van de ROB gedaan heeft op de site van de middeleeuwse kerk van Heeze, vlakbij Leende (nu: “Oud Kerkhof”). Er werd enig significant Merovingisch en Karolingisch schervenmateriaal gevonden en verder vooral vondsten uit de late 12de, vroege 13de eeuw. *Rijksdienst voor het oudheidkundig onderzoek. Jaarverslag 1991*. Amersfoort 1992, 178.

⁴⁶) Dom. de Jong: De kerken en kapellen van Heeze, in: A. van Oirschot (red.): *Heeze, een heerlijkheid in Brabant*. Heeze 1963, 37-71.

⁴⁷) Dit bleek nog eens te meer in 1398, toen hierover kwestie ontstond met de parochie Someren. AAA, I, reg. 2, fol. 202 r° - 203 v° (4-12-1398).

⁴⁸) Zie noot 42.

van die van Hendrik. Dit kan betekenen dat de vrouw kinderen had uit een eerder huwelijk, maar ook kan het gewoon duiden op haar familie: haar broers en daar de kinderen van. Nu was Hendrik van Rode, heer van Mierlo, al in een eerdere generatie verwant aan het huis Heeze: een zuster van Herbert was met een Van Rode getrouwd. Maar ook Hendriks vrouw zou van het huis Heeze geweest kunnen zijn. Een zuster van Reinard van Heeze zou deze tiend dan in dit (tweede) huwelijk hebben aangebracht.

Wie deze “gehele tiend” van Sterksel ook mag hebben aangebracht, het was wederrechtelijk, gezien de oorkonde van 1211. Om het recht op 1/3 van de tiend erkend te zien, zag de abdij van Averbode zich genoodzaakt de gehele tiend van Sterksel te kopen. Dat gebeurde kennelijk buiten de oogsttijd, zodat de tiend nog niet werkelijk kon worden overgedragen via het ritueel van de festuca. Tot dat moment zou echter Engelbert van Horne, heer van het naburige Cranendonk, zich borg stellen voor Hendrik. Uiteindelijk heeft de overdracht plaatsgehad en wel volgens de regels die voor de handel in onroerend goed waren vastgesteld door de Raad van de hertog van Brabant, zoals die ook in Cranendonk en Eindhoven van kracht geworden waren⁵³). Namens de hertog had Hendrik van Waalre toezicht op de verkoop en de overdracht en besloot dat deze inderdaad volgens de regels had plaatsgevonden. Sindsdien is er nooit meer kwestie geweest over de tiend van Sterksel.

5. Sterksel en de hertog van Brabant

In 1220 bevestigde Hendrik I, hertog van Brabant, de abdij van Averbode in het allodiale bezit van het hof van Sterksel⁵⁴). Hendrik was toen al enige decennia hertog. De aanleiding voor deze bevestiging was dan ook een opvolging in het huis Heeze. Op dat ogenblik ontmoeten wij namelijk een nieuwe heer van Heeze, Reinard, Herberts zoon. Om zich te verweren tegen eventuele nieuwe aanspraken van zoon Reinard, die zich immers niet behoefde te houden aan de besluiten door zijn vader genomen, zocht de abdij bescherming bij de hertog, die in de Kempen inmiddels de machtigste figuur was geworden. De abdij moet er de hertog om gevraagd hebben, want de hertog bezat in Sterksel of ten aanzien

⁵³) Camps 1979 [noot 3], nr. 208: “... nobis etiam et scabinis de Endoven et multis aliis bonis viris qui nobiscum una intererant concordantibus sententie prelibate”.

⁵⁴) Camps 1979 [noot 3] nr. 117.

van Averbode geen enkel recht. Sterksel is zelfs het eerste goed van de (Luikse) abdij van Averbode, waarover de hertog van Brabant de voogdij op zich nam. Een geestelijke instelling had in de regel een voogd, die haar wereldlijke besommeringen en dan met name het halsrecht behartigde. De hertog plaatste Sterksel onder zijn bescherming en zag nadrukkelijk af van enig recht binnen Sterksel: "*Wij bevestigen door deze oorkonde dat wij van dat hof en van alle goederen, die binnen voornoemde grenzen liggen, geen gebruiksrecht van de communitas [= het gemeenschappelijk bezit van een religieuze gemeenschap] of enig recht binnen die grenzen hebben en wij erkennen dat dat hof in onze bescherming is opgenomen met de goederen voornoemd als een allodium van eerder genoemde abdij*"⁵⁵). De vraag rijst natuurlijk met welk recht de hertog dit kon doen? Het ligt het meest voor de hand te veronderstellen dat de abdij van Averbode hierom gevraagd had.

Ook Reinard, heer van Heeze, erkende in 1220 Averbode in het bezit van Sterksel en Camps vermoedde dat dit in verband met de vorige oorkonde van hertog Hendrik en dus omstreeks dezelfde tijd gebeurd is. Reinard deed deze erkenning "*omdat, als iemand hen over deze zaken in de toekomst zou willen lastig vallen, ik hen steeds tot hulp naar mijn vermogen zal zijn*"⁵⁶). Vóór deze oorkonde erkende Reinard dit bezit dus kennelijk niet. Reinard zei het niet uitdrukkelijk, maar hij nam hier wel zoveel als de positie van voogd in, die immers ook het goed moest beschermen. Hij leidde de oorkonde overigens heel tactisch in door eerst te reppen van zijn beroering "*omwille van de vrome toewijding, die ik steeds gehad heb en nog heb voor de abdij van Averbode*"⁵⁷). Reinard was dus een beetje opdringerig. De hele oorkonde is trouwens kort en

⁵⁵) Camps 1979 [noot 3] nr. 117: "Nos ipsius curie et omnium bonorum infra prescriptos terminos iacentium ... nichilque usuagii communitatis vel iuris infra eosdem terminos aliquem vel aliquos habere, perpendentes ipsam curiam sub nostra protectione cum bonis prescriptis susceptam sepe dictae ecclesie presentibus ... allodialiter confirmamus". Vergelijk W. Steurs: *Naissance d'une région: aux origines de la mairie de Bois-le-duc. Recherches sur le Brabant septentrional aux 12e et 13e siècles*. Brussel 1993. (Verhandelingen van de Koninklijke Academie, Klasse der Letteren) 194, waar de auteur ten gevolge van een verkeerde vertaling, mede op grond van de foute interpunctie van Camps (de komma moet namelijk niet achter maar voor *perpendentes* staan), tot de conclusie komt dat reeds in 1220 Sterksel een grensconflict had. Dit mag echter niet op grond van deze oorkonde geconcludeerd worden.

⁵⁶) Camps 1979 [noot 3] nr. 118: "Quod si quis eos super hiis in posterum voluerit molestare, ego ero eis semper presidio pro posse meo".

⁵⁷) Camps 1979 [noot 3] nr. 118: "... ob pie devotionis affectum quem ego semper habui et habeo ad ecclesiam Averbodiensem ...".

sober en het Latijn maakt een vrij slordige indruk. Geen kanselarij-produkt, maar eerder dat van een lokale heer.

Het gebruik van "*Dei gratia*" in de intitlatio wijst volgens Camps op invloed van de hertogelijke kanselarij. Camps verklaart niet hoe juist een hertogelijke kanselarij in een oorkonde een kleine heer de titulatuur "*Dei gratia*" kan toekennen. Camps neemt kennelijk aan dat een notaris zich hier "vergist" heeft. Anderzijds lijkt een dergelijke vergissing eerder uitgesloten; hoe kan een kanselarij immers een kleine heer met een landsheer verwarren? Een dergelijke titulatuur werd niet "zo maar" gegeven en was dus in principe niet vatbaar voor vergissingen. Zo beschouwd zou een dergelijke titulatuur eerder bewijzen dat de oorkonde juist niet in de hertogelijke kanselarij is opgemaakt. Te denken valt dan aan een vervaardiging door of in opdracht van de abdij van Averbode. In dat geval moet de oorkonde van Hendrik I uit mei 1220, die immers van dezelfde hand is als het falsum uit <1172>, een destinatarisuitvaardiging zijn. Dit is echter evenzeer bevreemdend omdat in deze oorkonde de hertog de voogdij van het abdijbezit voor zich opeist. Dit probleem laat zich vooralsnog niet oplossen. Mogelijk verkoos de abdij de (verre) hertog als voogd boven de (naburige) heer van Heeze. Het handschrift van nr. 118 is hetzelfde als dat van de andere oorkonde van Reinard uit 1253 (nr. 252). Het voorkomen van hetzelfde (slordige) handschrift 33 jaar na elkaar wijst er mogelijk op dat Reinard de oorkonde zelf heeft geschreven.

Vermoedelijk is nr. 118 de oorkonde, die Reinard, nadat hij zijn vader was opgevolgd, op verzoek aan de abdij van Averbode gegeven heeft. De abdij wilde immers de verzekering dat Reinard, evenals zijn vader, Averbode in het bezit van Sterksel zou laten. De laatste opmerking echter ("*Quod ... meo*") maakte de abdij er niet gerust op en zij zocht hulp bij de hertog. Deze wilde de abdij wel beschermen tegen de heer van Heeze, wiens vader immers nog een Gelders leenman was geweest, maar alleen in ruil voor de voogdij over Sterksel. Dit leek lood om oud ijzer — de hertog als voogd of de heer van Heeze als voogd — maar de hertog was ver weg en zou niet zo snel overgaan tot aantasting van lokale eigendommen als de buurman. Omdat Reinard al naar de voogdij van Sterksel lonkte, moest hem deze dus eerst ontzegd worden en dat deed men door de fabricatie van het falsum dd. <1172>, waarbij Herbert bij de verkoop van Sterksel nadrukkelijk afstand deed van de voogdij van Sterksel (nr. 68). In feite betrof het hier een interpolatie over de "ontvoogding" van Sterksel in de rechtshandeling van 1197. Het falsum

heeft immers geen enkel ander onecht element dan die ene bepaling “waarbij wij ons of onze opvolgers in het geheel geen rechten voorbehouden, hetzij in de voogdij of pachten of door wat andere diensten ook”. De abdijs van Averbode had dit falsum nodig om de hertog over te halen voogd over Sterksel te worden. De hertog zou immers niet zomaar een conflict met het huis Heeze riskeren om de voogdij van Sterksel. Bovendien speelt dit falsum een primaire rol in de verdere geschiedenis van Sterksel. De abdijs liet het reeds in 1263 vidimeren en zou steeds met dit falsum haar eigendomsrechten in Sterksel aantonen⁵⁸).

En passant werden in het falsum van <1172> ook eventuele andere aanspraken van het huis Heeze op Sterksel afgeweerd. Ook als pachter mocht de heer van Heeze zich geen zaken van het allodium Sterksel toe gaan eigenen, “of door wat andere diensten ook”⁵⁹). Deze clause was eigenlijk gericht tegen het “voor wat hoort wat” principe waarmee de lokale heren van naburige domeinen konden naasten wat van hun gading was door het aanbieden van een dienst. Deze clause en met name het “*sive successoribus*”, bevestigt nog eens ons vermoeden dat er in 1220, toen deze oorkonde werd opgemaakt, net een opvolging had plaatsgehad in het huis Heeze. Het falsum van <1172> is breedvoeriger gesteld, heeft een getuigenlijst en uitvoeriger bepalingen. Het lijkt erop dat men in 1220 de rechtshandeling van <1172> beter wilde beoorkonden dan destijds in de sobere oorkonde (nr. 87) gedaan was, zodat het falsum de vergelijking met de echte met glans kon doorstaan.

Deze gang van zaken wordt bevestigd door de volgende argumenten. Het falsum van <1172> (nr. 68) is door dezelfde hand geschreven als de oorkonde van Hendrik I uit mei 1220 (nr. 117)⁶⁰). Ten tweede valt bij vergelijking van de pertinentieformules op dat er twee varianten zijn: variant A somt de grenzen op in de volgorde “*Scoreke-Hoenderboom-Hugten-Scoreke amne dividente*”; variant B volgt “*Hugten-Hoenderboom-Scoreke sicut rivus dividit ibidem*”. Variant A is de vroegste en komt voor in nr. 87. Ze komt ook voor in nr. 118 van Reinard van Heeze. Variant B komt voor in nr. 68, het falsum van <1172>, en in nr. 117 van hertog Hendrik I. Het is dus wel duidelijk dat Reinard het fal-

⁵⁸) Camps 1979 [noot 3] nr. 287.

⁵⁹) Camps 1979 [noot 3] nr. 68: “vel precaria vel aliis servitiis quibuscumque”.

⁶⁰) Camps 1979 [noot 3] nr. 68; H. Janssens: De stichtingsoorkonde van de abdijs van Averbode (1133-1139), gevolgd door enkele verdachte oorkonden uit de twaalfde eeuw, in: *Analecta Praemonstratensia* 66 (1990) 36-37. Janssens meent bovendien gelijkenis te zien tussen het schrift van de nrs. 68 en 87!

sum niet onder ogen heeft gehad, zodat het zonder zijn medeweten zal zijn opgemaakt, waarschijnlijk na zijn oorkonde. Daaruit volgt dat ook nr. 117 van hertog Hendrik na nr. 118 moet gedateerd worden, wellicht is ze opgemaakt als reactie op Reinards oorkonde.

Het falsum van <1172> (nr. 68) is bewaard gebleven in twee bezegelde chirografen, twee linkerhelften. De twee linkerhelften zouden moeten wijzen op een dubbele beoorkonding van in totaal vier chirografen. Behalve de twee exemplaren voor Averbode was er dan — in theorie, want het betreft hier twee falsa — één rechterhelft bestemd voor de heer van Heeze, die afstand had gedaan van de voogdij en één voor aartsdiaken Otto. Er had immers een dubbele rechtshandeling plaatsgevonden: zowel een verkoop (door Herbert aan Otto) als een overdracht (door Herbert aan Averbode). Met de tweede linkerhelft wilde Averbode doen alsof ze die na Otto's dood gekregen had, zoals ze immers ook na Otto's dood nr. 87 had gekregen. De beide rechterhelften werden — in deze zienswijze — geacht in het bezit te zijn van het huis Heeze. Deze vervalsing was werkelijk zeer goed dóórdacht.

Beide chirografen zijn door Herbert uithangend bezegeld, opmerkelijk genoeg in het ene geval aan een zijden streng (zegel bewaard), in het andere geval aan een perkamenten staart (zegel verloren). Eén zegel is verloren gegaan door het vele gebruik van deze versie van de rechtshandeling. Het overgebleven zegel is onverdacht en dus moeten de vervalsers de beschikking hebben gehad over het zegelstempel van Herbert. Bezegeling van chirografen is opmerkelijk maar komt vaker voor⁶¹). De chirograafvorm was relevant voor de duur van het pachtcontract. Nadien was de oorkonde van belang als rechtstitel voor de abdij en daartoe behoefde zij nadere validering door middel van een zegel. Dat de zegels van andere oorkonden zijn geplukt lijkt me onwaarschijnlijk omdat dit toch zichtbaar moet zijn. Het is daarom dat wij ons mogen afvragen of wij hier wel met een falsum te maken hebben. We hebben gezien dat de inhoud van de oorkonde klopt tot en met de bezegeling, met alleen de toevoeging van een extra clause, een antedatering en een degelijker redactie. In zo'n geval spreken wij van een *ampliatie*⁶²). In dat geval is de oorkonde dus niet vals, maar betreft het een heruitvaardiging door Herbert, waarschijnlijk op verzoek van de abdij. De medewerking van

⁶¹) A. de Bouard: *Manuel de diplomatie française et pontificale. I, diplomatie générale*. Parijs 1929, 369.

⁶²) De Bouard 1929, 166-167.

de hertogelijke kanselarij ligt niet voor de hand, wegens de onverdachte bezegeling door Herbert én wegens de devotieformule van Herbert.

De ampliatio van <1172> werd na 1220 voortaan gebruikt om het eigendomsrecht van Averbode voor Sterksel te bewijzen. Het werd reeds in 1263 gevidimeerd⁶³). De nrs. 87 en 88 (dd. 1196/98) werden echter nooit meer gebruikt; de daaraan hangende zegels zijn dan ook nog volstrekt gaaf. Zij werden opgeborgen samen met de ampliatio van <1172>. Het is overigens opmerkelijk dat deze affaire ongeveer samenvalt met een administratieve hervorming omstreeks 1220 in de abdij van Averbode⁶⁴). Mogelijk was de abdij bezig een vastere greep te krijgen op haar bezittingen. In deze zienswijze is de abdij van Averbode dus de spil van de heruitvaardiging. De eigen ordesstatuten kenden de strengst denkbare straffen toe aan vervalsers van oorkonden: zij werden geëxcommuniceerd en verdwenen in de kerken van het klooster⁶⁵). Natuurlijk zal dit enkel de vervalsers gegolden hebben die het klooster benadeelden.

6. Oorkonden van bescherming voor Sterksel

In 1239 nam paus Gregorius IX de abdij van Averbode onder zijn bescherming en bekrachtigde alle schenkingen die aan de abdij gedaan waren, waaronder de kerk van Sterksel⁶⁶). De kapel van Sterksel, die in 1211 in verband met de tiendenkwestie was aangekondigd, was er na 17 jaar dus al gebouwd. Overigens beval paus Urbanus IV in 1262 in alle hoven van de premonstratenzers kerken te bouwen⁶⁷). Het is jammer dat Camps naast het formulier alleen de Meierijse goederen uit de dispositio opgenomen heeft, temeer daar deze oorkonde niet uitgegeven is. Daardoor kon geen verband worden gelegd met het andere goederenbezit van de abdij.

In april 1292 bevestigde hertog Jan I de abdij in het bezit van alle tot nu toe verkregen goederen, met dien verstande dat zij voor verdere verwervingen toestemming aan de hertog zou vragen. Jan I bepaalde boven-

⁶³) Camps 1979 [noot 3] nr. 287.

⁶⁴) P.J.V. Dekkers: Het archief van de abdij van Averbode onder het Ancien Regime, in: *Nederlands Archiefblad* 98 (1994) 145.

⁶⁵) B. Krings: Das Ordensrecht der Prämonstratenser vom späten 12. Jahrhundert bis zum Jahr 1227, in: *Analecta Praemonstratensia* 59 (1994) 197, 209.

⁶⁶) Camps 1979 [noot 3] nr. 188. Naast de kerk van Sterksel staan het patronaatsrecht van Mierde en de hof van Tulden genoemd.

⁶⁷) Le Paige 1633 [noot 50] 103.

dien dat de abdij in elk der steden Leuven, Brussel, Antwerpen, 's-Hertogenbosch, Tienen, Nijvel en Zoutleeuw niet meer dan één huis zou bezitten. Hier is duidelijk de bevestigingsoorkonde een gift van de hertog in ruil voor de twee andere voorwaarden. Teveel (en ongecontroleerde) bezitsverwerving door de abdij was niet in het belang van de hertogelijke economie. En speciaal door "te veel" bezitsverwerving in de zogenaamde "zeven goede steden" van Brabant zouden de abdijen het politieke blok der Brabantse steden maar versterken⁶⁸). Daarom kregen andere abdijen na Averbode ongeveer tegelijkertijd identieke brieven: Villers, Vrouwenpark, Kortenberg, Sint-Bernard, Grimbergen, Sint-Michiël, Tongerlo (nrs. 470-480). Overigens is er niets van bekend dat Averbode ooit toestemming aan de hertog zou hebben gevraagd voor bepaalde verwervingen. Dat zou ook vreemd zijn, omdat Averbode een Luikse abdij was. Stellig heeft de hertog hier alleen gedacht aan bezitsuitbreidingen in Brabant.

De veelvuldige bemoeienis van de hertog met de abdij van Averbode was niet zo vreemd. Averbode was een belangrijke abdij, die tussen Brabant en Luik in lag en dus politiek gezien een "heet" punt was. De abdij zelf was Luiks, maar de abt woonde op Brabants gebied. Daarom zat hij na 1377 in de Raad van Brabant om toe te stemmen in de hertogelijke beden⁶⁹). Hertog Godfried III en zijn Loonse vrouw Imaina waren de abdij bijzonder welgezind. Maar ook hertog Jan I noemde de religieuzen van Averbode "*religiosi viri nobis sincere dilecti*", hetgeen toch — vanwege het woord *sincere* — niet helemaal als een formalisme gezien mag worden.

In een oorkonde van mei 1298 nam Jan II de abdij met haar bezittingen in bescherming⁷⁰). In deze oorkonde worden vijftien goederen opgesomd, sommige met nadere specificaties (weiden, waters, molens, tienden, heerlijkheid, bossen, vruchtgebruik, enzovoort). Bovendien worden de lieden op deze goederen vrijheid van transport en tolvrijdom gegeven. Dit zijn lang niet alle goederen van Averbode, bovendien is het een allegaartje: grote domeinen als Sterksel zijn erin opgenomen naast "een

⁶⁸) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* 2. Haarlem 1982, 478.

⁶⁹) Na de slag bij Basweiler (1371) sprak de hertog ook de abdijen aan om de militaire schulden te helpen lenigen. Vandaar dat de prelaten een aparte stand gingen vormen in de Staten van Brabant. E. Moureaux-Van Neck: *L'aide Brabançonne de 1374*, in: *Hommage à P. Bonenfant*. Brussel 1965. 267-283.

⁷⁰) Camps 1979 [noot 3] nr. 571: "... suscipimus sub nostra tuitione et protectione ...".

cijns te Leuven". Wij nemen daarom aan dat de abdij alleen die goederen liet noemen — er moest tenslotte voor de beoorkonding betaald worden — die men bedreigd achtte⁷¹). Dit zou betekenen dat alle hier genoemde goederen op een of andere wijze voor de abdij bedreigde goederen waren. Maar ging dat voor Sterksel ook op? In 1298 was het alweer zes jaar geleden dat er een geschil over de Sterkselse grens gerezen was en het volgende grensgeschil zou nog enige decennia op zich laten wachten⁷²).

Het is volgens mij op deze plaats dat een andere oorkonde uit 1299 of 1300 thuishoort, die Camps niet heeft opgenomen⁷³). De oorkonde noemt geen enkele naam maar slaat gezien de inhoud wel op een concrete situatie, die bovendien heikel is. Ze verhaalt hoe het personeel van de abdij werd lastig gevallen door *"boosdoeners en slechte mensen, die zowel aan haar mensen als aan haar goederen regelmatig onterecht schade berokkend, de omheiningen verbraken, het hout afkapten"*. De hertog droeg de abdij op om de boosdoeners gevangen te (laten) nemen. Gezien de kontekst kan deze oorkonde heel goed op de Sterkselse situatie slaan, omdat van dergelijke illegale activiteiten in Sterksel al eerder sprake was geweest⁷⁴). In elk geval dacht men dat in de veertiende eeuw, toen deze oorkonde in het cartularium van de abdij werd opgenomen tezamen met andere oorkonden die Sterksel betroffen.

In datzelfde jaar 1300 gaf hertog Jan II de volgende bevestigingsoorkonde aan Averbode, waarin slechts zeven goederen staan opgesomd, maar wel dezelfde als in 1298 reeds genoemd waren (nr. 589). Bovendien werden ook de niet genoemde goederen in de hertogelijke bescherming opgenomen: *"en hun overige goederen met alle en afzonderlijke rechten en toebehoorten van hun, die in ons 'dominium' en 'district' gelegen zijn"*⁷⁵). De volgende opmerking is echter veelzeggend:

⁷¹) B.H. Rosenwein: *To be the neighbour of saint Peter. The social meaning of Cluny's property 909-1049*. Londen 1989, 14, gaat in op het probleem waarom bepaalde privileges alleen bepaalde goederen van een abdij opsommen.

⁷²) Camps 1979 [noot 3], nrs. 468 (1291), 485 (1292); AAA, I, charters 784, 786, 787 (1326).

⁷³) AAA, I, reg. 2, fol. 197 r°. Zie bijlage.

⁷⁴) Camps 1979 [noot 3], nr. 468 (1291).

⁷⁵) Camps 1979 [noot 3] nr. 589: "... et cetera bona sua cum iuribus et pertinentiis eorum omnibus et singulis in nostro sita dominio et districtu". *Dominium* en *districtum* wijzen, zoals hieruit wel blijkt, op het hertogdom, namelijk op het gezag over het gebied, waarin de hertog de administratie voert, dus die gebieden inbegrepen, waar de hertog niet de heerlijkheid bezit, maar het wel voor het zeggen heeft. Deze woorden zijn erg moeilijk te vertalen omdat hierin de geboorte van de landsheerlijkheid besloten ligt.

“Bovendien willen wij dat genoemde religieuzen hun cijns ontvangen in zulke munt, waarin wij onze cijns ontvangen”⁷⁶). Het is dus waarschijnlijk de hertog geweest die deze monetaire maatregel van de abdij heeft gevraagd, kennelijk met de bedoeling om de positie van deze “cijns-munt” te versterken. De abdij was daartoe wel genegen, maar vroeg in ruil daarvoor bescherming van nog enige goederen, die twee jaar eerder ook al bevestigd waren, maar die wel een “extra oorkonde in de rug” konden gebruiken.

Nog geen jaar later werd de abdij wederom door hertog Jan in het bezit van Sterksel bevestigd (nr. 608). De hertog ontsloeg de abdij bovendien van de herbergplicht in haar hof te Wahanges⁷⁷). Het was abt Jan van Rotselaar (1289-1303) die van de hertog veel privileges los kreeg⁷⁸). De abdij was in deze periode verre van rijk, ondanks haar gestage vermogensaanwas⁷⁹). Hertog Jan maakte in zijn narratio melding van de grote lasten, die de abdij te dragen had en die hij wilde verlichten door haar te ontslaan van deze herbergplicht. Hoewel voor de bevestiging van het bezit van Sterksel misschien geen directe aanleiding denkbaar is, kunnen wij toch wijzen op de opvolging in de naburige heerlijkheid Cranendonk juist in deze maand (januari 1301). Het huis van Cranendonk was bovendien gelieerd aan het huis Horne, dat de heerlijkheid Heeze en Leende bezat en bovendien Weert. Sterksel was dus bijna omsingeld door Horne; alleen aan de kant van het dorp Someren had ze de hertog als buurman. Net als in 1220 werd Sterksel hier met al haar begrenzungen genoemd en kreeg de hertog weer de gelegenheid zich de voogdij voor te behouden, waardoor ook hij iets won met deze uitvaardiging. Het zou trouwens nog tot 1375 duren, voordat ook Sterksel van haar herbergplicht werd ontslagen⁸⁰).

Afgezien van de oorkonden van 1220 (nr. 117) en van 1291 (nr. 468), die voor een concrete aanleiding werden uitgevaardigd, ontving de abdij van Averbode vanaf 1298 diverse oorkonden van de hertog van Brabant, waarin deze de abdij in algemene termen bevestigde in het bezit van

⁷⁶) Camps 1979 [noot 3] nr. 589: “Insuper volumus quod dicti religiosi censum suum recipiant in tali moneta cum qua recipimus censum nostrum ...”.

⁷⁷) Paus Innocentius III had overigens in 1200 reeds een bul verleend aan de premonstratenzer orde als geheel, waarin het herberg- en belastingrecht voor de *curtes et grangiae* ongeldig werd verklaard. Le Paige 1633 [noot 50] 647.

⁷⁸) M. Koyen: Abbaye d'Averbode, in: U. Berlière (ed.): *Monasticon Belge. tome 4, 3me volume: Province de Brabant*. Luik 1969, 641-642.

⁷⁹) Koyen 1969 [noot 78] 635.

⁸⁰) AAA, I, charter 973 (5-9-1375): oorkonde van hertogin Johanna.

onder andere Sterksel en haar met haar bezittingen in bescherming nam. De opeenvolging van dergelijke oorkonden voor Sterksel is opmerkelijk. Vermoedelijk werd zo'n beschermingsoorkonde veelal gevraagd omdat men zich bedreigd voelde. Natuurlijk moest hier iets tegenover staan. Omdat echter in de oorkonden geen sprake is van voorwaarden of tegenprestaties zal er gewoon voor betaald zijn, al was het alleen al voor het perkament en het kanselarijwerk. Waarschijnlijk moest er per bezitting betaald worden, dat men beschermd wenste te zien. Het zou de moeite waard zijn om de situatie van dat moment na te gaan van de andere goederen die in dergelijke oorkonden staan opgenoemd. R. Weemaes dacht dat met de vele bevestigingen van bezitstitels de abdijen het vooral te doen was om de veelvoud aan bevestigingen: in plaats van de juridische zekerheid van een publiek gezag zocht men toen de zekerheid te verkrijgen van alle lokale machthebbers afzonderlijk⁸¹).

7. Besluit

Het traditionele beeld van de premonstratenzer abdij die de woestenij in de Kempen is gaan ontginnen gaat voor Sterksel dus niet op. Het betrof hier immers een particuliere ontginning van de heer van Heeze, die na enige tijd werd overgenomen door de abdij van Averbode. Overigens was iets dergelijks al eerder geconstateerd door Despy⁸²). Vooral viel de eigenaardige constructie op, waarbij aartsdiaken Otto de abdij inschakelde om voor hem zijn domein te bewerken. Een saillant detail was de recognitiecijs die het kapittel van Sint-Lambertus uit Luik van Averbode eiste voor de bewerking van voormalig Lambertusgoed. Herbert zat op zwart zaad en verkocht Sterksel aan Averbode. Dit was een rib uit zijn lijf. Sterksel mat 1533 hectare. Daarmee was het grondbezit van Averbode in één klap meer dan verdubbeld.

Sterksel bleek toen gericht te zijn op de teelt van melkkoeien en van schapen. Dit valt uitstekend te rijmen met de hertogelijke expansiemacht, die zich rond die tijd uitstreckte naar de Kempen omwille van de

⁸¹) Weemaes 1908 [noot 19] 316-317.

⁸²) G. Despy: Les richesses de la terre: Cîteaux et Prémontré devant l'économie de profit aux XIIe et XIIIe siècles, in: *Problèmes d'histoire du Christianisme* 5 (1974-1975); G. Despy: L'exploitation des curtes en Brabant du IXe siècle aux environ 1300, in: W. Janssen en D. Lohrmann (ed.): *Villa-curtis-grangia. Landwirtschaft zwischen Loire und Rhein von der Römerzeit zum Hochmittelalter*. München 1982, 185-204.

schapenteelt en de Zuidbrabantse lakennijverheid⁸³). In het geval van Sterksel zien wij dat de particulieren (*in casu* de heer van Heeze) daarbij niet achterbleven en ook wilden profiteren van de groeiende handel in Kempische wol. Deze wolhandel werd dus wat Sterksel betreft omstreeks 1197 overgedragen aan de abdij van Averbode. Tot ongeveer 1300 werden te Leuven van Kempische wol lakens vervaardigd van nagenoeg dezelfde kwaliteit als de lakens uit de beroemde Engelse wol. In de veertiende eeuw zakte de vraag naar inlandse wol echter weer in⁸⁴).

Het is bovendien frappant dat de hertog van Brabant zich steeds met Heeze-Sterksel bemoeide en dat op onduidelijke gronden. De hertog trachtte hier zijn invloed uit te breiden. In 1203 bleek hij er al rechten te hebben en in 1220 kon hij er zijn bescherming bieden aan het allodium van Averbode, waarover hij de voogdij verwierf. Deze feiten staan niet op zichzelf maar passen in het hertogelijk beleid van dat moment, waarbij de hertog de meeste kloosterbezittingen in Taxandrië in voogdij verwierf en *joint-ventures* aanging met de abdijen om Taxandrië te ontginnen.

Tenslotte is het nog maar de vraag of de ampliatio van <1172> inderdaad in 1220 vervaardigd is. Omdat hij door Herbert bezegeld is, moet dit vóór de opvolging zijn gebeurd, dus voor 1220. Welk moment is er dan beter denkbaar dan 1211, toen de abdij met Herbert onderhandelde over de betaling van de tiend van Sterksel? Door deze verbeterde heruitvaardiging verkreeg de abdij meer zekerheid, een zekerheid die juist werd aangetast door de betaling van de tiend, die immers de erkenning van een zeker recht van Herbert in Sterksel impliceerde.

Nieuwe Oostenburgerstraat 14-I-rechts
NL-1018 MJ Amsterdam

P.J.V. DEKKERS

⁸³) Verhoeven/Theuws 1989 [noot 35] 194.

⁸⁴) A. Verhulst: De inlandse wol in de textielnijverheid van de Nederlanden van de 12e tot de 17e eeuw: produktie, handel en verwerking, in: *Bijdragen en Mededelingen van het Genootschap voor Nederlandse Geschiedenis* 85 (1970) 9.

BIJLAGE

Jan I, hertog van Brabant, beveelt de abdij van Averbode de lieden te arresteren, die haar goederen aantasten en haar mensen aanvallen, en deze voor hem of voor zijn gerechtsdienaars te brengen om genoegdoening te verkrijgen.

S.l., april 1299 of april 1300

A. ORIGINEEL: niet voorhanden.

B. AFSCHRIFT: Archief Abdij van Averbode, I, reg. 2 (cartarius magnus), fol. 197 r°.

NOOT OVER DE DATERING. De oorkonde is gedateerd in 1299, in de maand april, maar omdat Pasen in 1299 op 19 april viel, kan met de heersende paasstijl deze oorkonde evengoed in 1300 gedateerd worden.

Joannes Dei gratia dux Lotharingie, Brabantie et Lymburgie universis pre-sens scriptum inspecturis salutem cum notitia veritatis.

Noveritis quod cum viri religiosi abbas et conventus ecclesie Averbodiensis et eorum familia a nonnullis maleficis et perversis tam in personis quam bonis suis frequenter indebite molestent et sepe eorum frangendo, ligna serando et alia damna et gravamina multipliciter inferendo, nos ipsis religiosis precipimus et mandamus quatenus malefactores seu invadores huiusmodi detineant seu detineri faciant quousque eis satisfecerint de premissis et nobis seu iustitiariis nostris emendam competentem prestiterint seu condignam.

In quorum robur perpetuum sigillum nostrum presentibus est appensum. Datum anno Domini MCCXCIX, mense aprilis.